

מנחם לורברבוים

לפני היות החסידות

מוסד ביאליק • ירושלים

תוכן העניינים

9	פתח דבר מאת משה אידל
13	תודות
17	הקדמה: שמועות ושבתים: מהאר"י לבעש"ט
17	מסגור היסטורי
22	קבלה ומיסטיקה
26	ר' משה קורדובירו (רמ"ק), ר' יצחק לוריא (האר"י) וחוג הבעש"ט
45	ר' שלמה לוצקר
51	איגרת עליית הנשמה
68	מבנה הספר
	חלק א: בעל התולדות והרב המגיד
	פרק א: 'בא ש"צ לבקש ממנו תקנה' – שקיעי שיח שבתאיים
73	אצל הבעש"ט ובני חוגו
73	אחר השבתאות
80	חטא במזיד
95	מעשים זרים
107	אלוהי ישראל
117	מחשבות זרות
120	שבת צבי
128	חוג הבעש"ט והשיח השבתאי
	פרק ב: 'שמעתי ממורי' – דמות הבעש"ט של ר' יעקב יוסף
131	השמועות
131	העובד המכוון והאדם המכוון
141	ויעשה מן החומר צורה
163	סוד הצמצום
180	בשביל הבעש"ט
185	

193	פרק ג: אין ויש – תפיסת האצילות ב'מגיד דבריו ליעקב'
193	דרושי המגיד
202	סוד הצמצום
202	1. הסמנטיקה של 'אין'
220	2. 'אין' כסימן וכפועל
	פרק ד: 'ואח"כ הוא בא למדת אין' – הדתיות המיסטית ב'מגיד דבריו ליעקב'
241	מגדל"י והקבלה הלוריאנית
241	שימה לאין
260	1. עלמא דפירודא
262	2. עין נקרא חוכמה
274	קודה
281	
	פרק ה: נורמטיביות – ביקורת החסידות ב'נפש החיים'
284	הלכה כצורת חיים
284	בכל דרכיך דעהו
290	תאולוגיית החולין
298	אידאולוגיית ההלכה
308	
312	אחרית דבר
	חלק ב: שמעתי ממורי
	פרק ו: לקט שמועות הבעש"ט
323	הקדמה ותוכן מפורט של השמועות
519	ביבליוגרפיה
547	מפתחות

פתח דבר

במבול חסר התקדים של ספרים ומחקרים על החסידות השוטף בשנים האחרונות את הקוראים המתעניינים בנושא, החיבור שלפנינו יוצא דופן. כפי שכותרתו מעידה, חיבור זה מנתח תמונה מורכבת מאוד של התפתחויות, רובן מתחום ההגות התאולוגית, אצל שלושת עמודי התווך שקדמו להופעתה של החסידות כתנועה עממית, ואת מקורותיהן בקבלה. מטבע הדברים החיבור עוסק בגלגוליהם של נושאים משלוש תופעות מרכזיות שקדמו לגיבושה הראשון של החסידות כתנועה רוחנית: קבלתו של ר' משה קורדובירו לגוניה, קבלת האר"י לזרמיה והשבתאות לגלגוליה. במרכז הדיונים נמצאות תורותיהם ושמועותיהם של ר' ישראל בעל שם טוב ושני תלמידיו העיקריים, ר' יעקב יוסף הכהן מפולנאה ור' דב בער פרידמן ממזריטש, הוא המגיד הגדול, אבל גם דברים של מורי חסידות אחרים, כגון ר' פנחס מקורץ. שלא כדרכם של כמה מהחוקרים הקודמים, אשר שאפו להעמיד את הבעש"ט וממשיכיו בקו התפתחות הגותי מרכזי אחד – כל חוקר והקו המרכזי בעיניו, יהיה זה הקו הלוריאני או השבתאי – מנחם לורברבוים מציג תמונה היברידית ומכנה את הבעש"ט הוגה דעות פוסט-לוריאני. כפי שאני מבין את המגמה של המחבר, את ראשוני ההוגים החסידיים צריך להבין מתוך הכרה ברצף הסבוך של כמה וכמה התפתחויות שונות שהצטלבו בתקופה מסוימת – "לפני היות החסידות" – ולא לצמצמן למגמה כלשהי אחת בלבד.

תרומתו של החיבור בציור של תהליכים רעיוניים שיצרו, כדברי המחבר, "מרכז יצירתי מחודש בקבלה" ושל הדיהם בהגות החסידית בראשיתה, המתוארת בהקשר רחב זה. במרחב זה נכללים פירוקים של תאולוגיות קודמות והפיכתם של מרכיביהן לשקיעים בהגות החסידית. אולי אפשר להשתמש גם בביטוי קלידוסקופי כדי לתאר את ריבוי המקורות, קיטועם, הקישורים החדשים ביניהם והיחסים המשתנים תדיר. עם זאת יש מבנים שחוזרים על עצמם, בשינויים כמובן, שעיצבו את תיאורי החוויות המיסטיות של המחברים החסידיים, והם זוכים לניתוח מפורט ומתוחכם ביותר, ובעיקר אלה מבית מדרשו של המגיד ממזריטש. לצידם של ניתוחים אלה ייחד המחבר עיון מרתק גם בהגותו של מחבר חשוב ממחנה המתנגדים, הוא ר' חיים מוולוז'ין, שעיקרו בחינת ביקורתו את החסידות. המחקר שלפנינו הוא תרומה סגולית לא רק להבנת ראשית ההגות החסידית, שהיא כוונתו העיקרית, אלא גם להבנת כמה מן ההתפתחויות בעולמה של המיסטיקה היהודית

בתקופה שבין מות האר"י למותו של הבעש"ט, ובכלל זה מקומן של תאולוגיות שבתאיות ושל הגותו של ר' משה חיים לוצאטו בהתפתחויות סבוכות אלה. די היה בחלק זה של הספר כדי להתוות גישה חדשה ומורכבת לנושא, והוא חלק ממאמץ אינטלקטואלי גדול מאוד. מעטים מאוד המחקרים של חוקרים המתמחים בתחום זה שאפשר להשוות את היקף הניתוח של מחקר זה ודקויותיו אל ממצאיהם.

ואולם למחקר עשיר זה נוסף לאמיתו של דבר עוד חיבור – הוא חלקו השני של הספר – אשר תורם תרומה ייחודית כשהיא לעצמה. עיקרו של חלק זה הוא פירוש מפורט לשמועות הנמצאות בחיבוריו של ר' יעקב יוסף מפולנאה בשם מורו, הבעש"ט. אוסף מעין זה של אמירות אומנם נערך עוד בשלהי המאה הי"ח בספרו של ר' אהרן הכהן פערלוב מאפטא, הוא כתר שם טוב הידוע. מחבר חסידי זה הוא דמות מעניינת בפני עצמה. הוא חיבר כמה חיבורים מעניינים, ובחיבורו זה הייתה כוונתו לקבץ אוסף מקיף ככל האפשר של דברי הבעש"ט מכל המקורות שהיו נגישים, ובמרכזם חיבוריו של ר' יעקב יוסף מפולנאה. במקרים אחרים יש, ככל הנראה, העתקות מתורות שלא הגיעו אלינו בדרך אחרת או שהוא המציאן. מקבץ תורות זה הוא בעל אופי מסורתי כמובן, ולא נעשה בו ניסיון לפרש את שמועותיו של הבעש"ט או לחשוף את מקורותיו. המקבץ זכה להדפסות רבות והוא עדיין מנגיש את תורות הבעש"ט גם לציבורים מסורתיים וגם, יש להודות, לחוקרי החסידות בראשיתה.

עד כה טרם נעשה ניסיון להתמודד התמודדות מקיפה עם התכנים של התורות השונות הללו. לורברבוים, לעומת זאת, מיינ את התורות לפי תמות מרכזיות אחדות והציע מבנה כללי לנושאים שבחר לעסוק בהם, החל בתמות תאולוגיות וכלה בעבודת השם ובמשלים שהבעש"ט השתמש בהם. חשוב להדגיש כאן כי לסידור החדש של החומר על פי נושאים צורפו למקבצים הטקסטואלים הערות רבות ופירושים רבים שנדרשים למקורות היניקה של התורות, וכל אלה יחדיו יצרו את החיבור הנוסף, שחשיבותו פילולוגית-פרשנית בעיקר. בחלק זה של החיבור נידונים ציטוטים מתורות הבעש"ט בהקשרן בדברי ר' יעקב יוסף הכהן, אך מתוך הפרדה ככל האפשר בין קולו של המורה, כפי שדבריו הובאו והובנו בידי התלמיד, ובין קולו הייחודי של התלמיד עצמו, הוא ר' יעקב יוסף. כך הדבר גם בניתוחים של נוכחותן-העדרן של תורות הבעש"ט בכתבים שמקורם בחוגו של המגיד ממזריטש, שיש בהם, כדברי המחבר, מגמה של "תאולוגיזציה" של דרכו של המורה.

זהו מפעל מדעי בפני עצמו, המבוסס על היצמדות לפרטי הטקסטים ומשמעותם, שיהפוך לאבן יסוד למחקרים העתידיים של חוקרי התורות של הבעש"ט, ויחליף בוודאי את השימוש הנרחב בנוסח שהוא לא ביקורתי, לא מבואר וגם לא מסודר מבחינה עניינית, שנערך באמצע העשור האחרון של המאה הי"ח בספר כתר שם טוב. הדבר אמור בעיקר בחוקרי ההגות החסידית בראשיתה, שלא יצטרכו עוד לעיין במקורות משניים, כגון דבריו של ר' אהרן מאפטא, שמטבע הדברים הוציא את דברי הבעש"ט הקצרים מהקשרים

הרחבים יותר שבהם צוטטו. למותר לציין כי שני חלקי הספר ניזונים זה מזה על ידי הפניות פנימיות שמפרות זה את תוכנו של זה, והחלק השני הוא בבחינת עוד תשתית טקסטואלית לניתוח האידאי.

המחקר שלפנינו הוא, לדעתי, אחד המחקרים החשובים ביותר שנכתבו בדור האחרון על החסידות ההגותית-חוייתית בראשיתה, הן מבחינה כמותית והן מבחינה איכותית. הצורך להתמודד התמודדות מעמיקה גם עם היקף עצום של חומר ראשוני, זה הקבלי לאורך של כמה דורות, וזה החסידי שנוצר ונדפס במהלך שני דורות, וגם עם ספרות המחקר הענפה אשר מוסיפה לטפוח כל הזמן ואשר מטפלת בנושאים רבים שבספרויות הנזכרות, ובכלל זה כמה עבודות דוקטור שטרם ראו אור – צורך זה מעמיד אתגר אינטלקטואלי נדיר במורכבותו. אפשר לומר כי המאמץ הוא ההתמודדות עם חומר מסובך שנראה פשוט לכאורה, וגם נתפס כזה בדרך כלל. לבסוף נפרשת לפנינו תמונה מעוררת התפעלות של ריבוי מקורות וסינתזות מגוונות, בייחוד בנושא המגמות התאולוגיות, והיא המעמיקה ביותר עד כה במחקר. מעטים מאוד החוקרים שהצליחו להציע פנורמה רוחנית כה רחבה של תקופה פורה ומעצבת מאוד של כמה מן ההתפתחויות ביהדות המסורתית, מתוך עיון בפרטי הפנורמה המשתנה תדיר, ולהאירה בהערותיהם, הן את מרכז הבמה והן את מה שעמד מאחורי הקלעים, והכול בחיבור אחד. יישר כוחו של המחבר, שאף שעיקר מפעליו במחוזות תרבות יהודית אחרים, זיכה אותנו בכלי מחקרי יקר ומשוכלל ובכתר חדש לתורותיו של הבעל שם טוב והדיהן וגלגוליהן אצל חשובי תלמידיו.

משה אידל